

פתיחה

קונטרס זה מחזיק חמישה סיפורים קצרים של הסופר המנוח מִחְמַד נפאע (1940-2021). נפאע (אבו הַשָּׂאם) הוא בן בית ג'ן, הכפר המושלג הממוקם באחת הפסגות הגבוהות בגליל העליון. הוא למד ספרות עברית וספרות ערבית באוניברסיטה העברית, ובצעירותו הצטרף למפלגה הקומוניסטית הישראלית. הוא שימש כמזכיר הכללי שלה במשך עשור, ואף כיהן כחבר כנסת במשך שנתיים.

אף על פי שנפאע פרסם בחייו גם נובלה ומחזה, הוא נודע בעיקר כאומן הסיפור הקצר. רוב סיפוריו התפרסמו בבמות של המפלגה הקומוניסטית, בעיקר ביומן "אלאת־חאד" ובירחון הספרותי "אֶלְג'ֵדִיד". קובץ סיפוריו הראשון ראה אור ב־1976, ובמהלך השנים הוא פרסם עוד שבעה קובצי סיפורים, שמתוכם נבחרו הסיפורים לקונטרס זה. סיפוריו של נפאע תורגמו לשפות שונות וביניהן אנגלית, צרפתית, רוסית, ספרדית וגרמנית. שישה תרגומים לסיפוריו של נפאע ראו אור בעברית בעבר, השניים האחרונים בפרויקט בלשון כרותה שיצא לאור במכתוב.¹

1. "המח'תאר החדש של אלסמועי" (מערבית: אימאן אלעטאונה, איה טלאקה, רחלי מישאל ממו, ואעד מנצור, איתי רחום, יונתן מגדל) בתוך: בלשון כרותה: פרוזה פלסטינית בעברית (עורכת: ראיה בורבארה), סדרת מכתוב, מכון ון ליר בירושלים וידיעות ספרים, 2019, עמ' 136-139; "קינת האלונים" (מערבית: עומר ואכד נצאר, עורך תרגום: אהוד הורביץ), בתוך: בלשון כרותה: פרוזה פלסטינית בעברית, עמ' 89-94. קודם לכן, פורסמו ארבעה תרגומים נוספים מסיפוריו של נפאע: "אללה נתן, אללה לקח" (מערבית: נעים עריידי), בתוך: צלו של קול: קובץ יצירות מחיי הדרוזים ותרבותם (עורך: סלמאן פלאח), הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1983, עמ' 61-65; "האלון פועם שוב" (מערבית: נעים עריידי), בתוך: חייילים של מים (עורך: נעים עריידי) הוצאת מעריב, 1988, עמ' 97-105; "הגמל" (מערבית: משה חכם), בתוך: סיפורים פלסטיניים (עורך: משה חכם), הוצאת י' גולן, 1997, עמ' 142-144; "פעילות ליבו של עץ האלון" (מערבית: חנה עמית כוכבי), בתוך: שני עמים כותבים מימין לשמאל (עורכים: נאוה זוננשיין ואחמד חג'אזי) הוצאת בית הספר לשלום, וואחת אלסלאם - נווה שלום, 2012, עמ' 167-173.

בסיפוריו התרכז נפאע בתיאור הכפר הערבי, הקשר העמוק של הפלאחים לאדמה, התנגדותם העיקשת לדיכוי, והצמוד שלהם בחיי היום-יום. אבראהים טאהא, שחקר את יצירתו של נפאע, כתב עליו בין היתר: "נפאע הצליח להפוך את בית ג'ן, על אנשיו ומשפחותיו, שפתו והרגליו, יופיו וכיעורו - למרכז העולם."² סולימאן ג'ובראן טען כי מחמד נפאע הוא המספר "הכפרי" ביותר מבין הסופרים הערבים בישראל, אולי בדומה ליוסף אידריס במצרים או אלטייב צאלח בסודאן.³ ואכן, כתיבתו של נפאע אינה מנתקת את האדם מהטבע, כמו שאפשר לראות למשל בסיפור "קבלת פנים למושל":

"הכפר היה אוסף של בתים מצופפים שבמרכזם מעגן של מים דלוחים. עמדו בו ניהוחות של אדמה ושל טבק שנצבר חופנים חופנים על התקרה, וריחות חיטה, וגללים, וצאן, ועשן שנפלט מהאח. דרכי העפר של הכפר נמלאו בוץ, ועקבות התרנגולות והצאן נחרטו בהן, ובבתים הגישו אוכל במגשי קש צבעוניים."

מחמד נפאע הוא בן דורם של שורדי 1948, שמרבית סופריו מצאו את מקומם במפלגה הקומוניסטית. רבים מהם פיתחו גרסה מקומית של "הריאליזם הסוציאליסטי", ששלט במשך שנים רבות בברית המועצות ובעולם התרבות המרקסיסטי במערב. בין הסופרים הבולטים בזרם זה ניתן למנות את מקסים גורקי, מיכאיל שולוחוב וניקולאי אוסטרובסקי, או איגנסיו סילוניה במערב. בספרות הפלסטינית בישראל, בנוסף לנפאע, כתבו בז'אנר זה גם סופרים כמו מחמד עלי טאהא וסלמאן נאטור.⁴ הפואטיקה של "הריאליזם הסוציאליסטי" מצאה את ביטויה גם בכתיבהם של סופרים יהודים-ערבים חברי המפלגה

2. אברהים טה "محمد نفاع بين الشهرة والمحلية والعالمية" موقع الغزال 2019/09/21, <https://www.elgzal.com/news-5,N-31605.html>

3. סולימאן ג'ובראן. "הכפר ביצירותיו של מחמד נפאע", המזרח החדש, 35, 1993: 182-183.

4. מחמד עלי טאהא (נולד 1931); סלמאן נאטור (1949-2016). ראו: מוחמד עלי טאהא. לשכת המקוללים (מערבית: יונתן מנדל וחברי חוג המתרגמים), סדרת מכתוב, מכון ון ליר בירושלים והוצאת פרדס חיפה, 2023. סלמאן נאטור. הולכים על הרוח (מערבית: יונתן מנדל). סדרת מכתוב, מכון ון ליר בירושלים והוצאת עולם חדש, 2017.

הקומוניסטית, וביניהם שמעון בלס וסמי מיכאל, שפרסמו את יצירותיהם בערבית ובעברית תחת שמות עט ערביים. בספרות העברית המקומית בלטה הכתיבה בז'אנר זה גם בהתיישובות העובדת הסוציאליסטית.

"הריאליזם הסוציאליסטי" מתאר את המצב האנושי במציאות קונקרטי של מלחמת מעמדות ושל ניצול הפרולטריון. זוהי ספרות המודעת לתפקידה בחשיפת העוולות, הדיכוי והסבל האנושיים המתקיימים במציאות החומרית ובכוחות החברתיים והכלכליים, ושואפת לפתח את המודעות המעמדית של הדמויות הפועלות. את המאבק בעוולות חברתיות מנהל "הריאליזם הסוציאליסטי" דרך הצגת המציאות הקונקרטי.

את הגרסה הפלסטינית המקומית של "הריאליזם הסוציאליסטי" פיתח נפאע כנראה בעקבות התיאוריה של "הטיפוס" הספרותי שניסח תיאורטיקן הספרות המרקסיסטי גיאורג לוקאץ'. "הטיפוס" מבוסס על כפילות שבה פעולתה הקונקרטי של הדמות, המתקיימת בתוך מסגרת חברתית, מודרכת בידי קטגוריות חברתיות וכלכליות. ה"טיפוס" הוא בדרך כלל גיבור חיובי בעל תודעה מעמדית המאפשרת לו להילחם בניכור ובניצול, והוא מציע מודל של האדם החדש, האדם הסוציאליסטי שפעולתו משחררת את הפרולטריון מהניצול והדיכוי של הבורגנות. הסופר הסוציאליסט לוקח על עצמו לעצב דמויות טיפוסיות המייצגות את החברה שבתוכה הוא פועל, ולהציב אותן בעלילות המייצרות עימותים מעמדיים המתגלעים בין היחיד לבין החברה הבורגנית. עלילות אלה מצייתות לנרטיב השחרור המהפכני. תפקידה של הספרות הסוציאליסטית הוא להדריך את קוראיה בפעולתם המהפכנית לקראת השחרור המעמדי שיתבצע דרך פעולתן של דמויות חיוביות. את המאבק לשחרור מעמדי מאפיין "הריאליזם הסוציאליסטי" כמאבק אוניברסלי אופטימי, השואף לשחרר את כלל האנושות מכבליה.⁵

5. כך ניסח זאת ניקולאייביץ' אוסטרובסקי ברומאן כיצד נתחשלה הפלדה, שנחשב למייצג המובהק של "הריאליזם הסוציאליסטי": "הנכס היקר ביותר לאדם הוא החיים, והם ניתנים לו רק פעם אחת. על האדם לחיות באופן שלא יכאיבו לו השנים שחלפו ללא מטרה, ושלא יצטרך לבעור מבושה על עברו הבזוי והעלוב. ובמותו יוכל האדם לומר שכל חייו וכל כוחותיו הוקדשו למען העניין הנשגב ביותר: למען שחרור האנושות." ניקולאייביץ' אוסטרובסקי. כיצד נתחשלה הפלדה (מרוסית: ח.ש. בן-אברהם). הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1946.

העידן הסובייטי, שכפה והעלה על נס את המיזוג של האידיאולוגיות הלאומיות והקומוניזם העולמי עם המחשבה והניתוח המעמדי של המרקסיזם, השפיע רבות על הפואטיקה של ה"ריאליזם הסוציאליסטי", אלא שבישראל התמודדו המפלגה הקומוניסטית הישראלית וסופריה עם מציאות פוליטית שונה בתכלית. מצד אחד סופרים אלו ראו את עצמם כשותפים במאבק האוניברסלי של הקומוניזם בקפיטליזם המערבי, אך מצד שני, בתנאים המטריאליים והפוליטיים של מדינת ישראל שבה נכתבו יצירותיהם נוצר מתח רב, ולעיתים אף סתירה, בין הדרך שבה נהגה בהם מדינת הלאום היהודית - אשר גרמה להם לצמצם את התמות של כתיבתם למרחב הלוקאלי של הכפר הפלסטיני בישראל - לבין התביעה של הז'אנר לכתוב על פי קודים מעמדיים אוניברסליים. קרוב לוודאי שבחירתו של נפאע, להתרכז בלוקאליות של הכפר, נבעה בין השאר מהעובדה שמנגנוני הדיכוי של הממשל הצבאי חתרו להגבלת חופש התנועה של האזרחים הפלסטינים במרחב היהודי. הגבלה זו, שהדירה אותו מן המרחב הטריטוריאלי המדומיין של המדינה היהודית, הובילה לצמצום המרחב המיוצג בסיפוריו, ודחפה אותו להתמקד בתיאורי הסביבה שבה גדל.

כסופר של תרבות פוליטית וחברתית ששרדה את הנכבה ואת הקשיים שהביאו לפירוקה של החברה הפלסטינית בגבולות של מדינת ישראל ומחוץ להם, נאלץ נפאע, כמו סופרים פלסטינים ישראלים אחרים, להתמודד עם חוסר המוצא הספרותי והלאומי שלהם באמצעות הפתרון המרחבי שסיפק להם הכפר הפלסטיני מבלי ליפול למלכודות של האוריינטליזם המערבי.⁶ הפתרון הפואטי שמצא נפאע אפשר לו להתמודד עם אויבם הגדול של הריאליזם ושל "הריאליזם הסוציאליסטי" שעליו הצביע לוקאץ' - הנטורליזם הפוזיטיביסטי, שאפיין למשל את יצירותיו של אמיל זולא. בניגוד לפאסיביות ולפטיליזם שאפיינו את הדמויות בספרות הנטורליסטית, לוקאץ' תבע מהסופרים לעצב דמויות מעורבות, הפועלות במציאות מתוך

6. גיל אייל, "בין מזרח למערב: השיח על 'הכפר הערבי' בישראל", תיאוריה וביקורת 3 (חורף 1993), עמ' 39-55.

כוונה אופטימית ונחרצת לשנותה. לכן חשוב להדגיש כי על אף העושר המאפיין את תיאורי הטבע הכפרי של נפאע, ואת חייהם של אנשי הכפר, הפואטיקה שלו אינה נופלת במלכודת הנתורליזם. היא נשארת נאמנה לאופטימיות שמאפיינת את מעורבותו הפוליטית והחברתית של הגיבור ה"חיובי" של "הריאליזם הסוציאליסטי", ולמחויבות של סופרי הזרם הזה לתאר את המציאות באופן שמוצג כאובייקטיבי. אסף טלגם, שהיה חבר בצוות מפתוח לתרגום הסיפורים, העניק למחמד נפאע את התואר "סופר הכפר הערבי", והסביר זאת כך: "הוא ידע את השמות שנתנו הפלאחים לכל צמח וצמח. לא היה סופר שידע כמוהו את השמות העממיים של כל פרט בחיי הכפר ובעבודת האדמה."⁷ נטייה זו של נפאע מביאה אותו לעיתים לכדי פרטנות סגנונית הגורמת לו למנות בנשימה אחת את שמותיהם של אחד-עשר ואדיות שונים, שבעה סוגים של עשבים, תשעה סוגים של נחשים, או תשעה סוגים של ענבים.⁸ בסיפור "מעילה האדום של מורת" (1978), למשל, הוא מזכיר שלושה סוגים של דבורים שנמצאות בכורות: חראת'ית, הלאית ואבו שפלה. רבים מן השמות והסוגים הללו אינם מוכרים לדור הקוראים הנוכחי.

סיפוריו של נפאע מספקים תיאורים מלאים ומפורטים של סביבת הסיפור. הוא מתאר מרחבים שונים כמו חצר השכונה, חדר האורחים, מקום העבודה, או בית הספר, כמו למשל בתיאור הבא:

"בית הספר היה מקום מبولגן. היו שם חדרים ישנים ששימשו בעבר למגורים, ודיוואן, ומחסן, ועוד מבנה עם שרידי אורווה שבקירותיו אשנבים גבוהים, וחדריו מלאים במכלים של דבש, לבנה, חמאה ודבלים" ("נאום מנהל בית הספר").

עם זאת, הפואטיקה של הסיפורים רחוקה מפאסיביות נתורליסטית. הפתרון המרחבי של נפאע, כמו של מרבית הסופרים בני דורו, התמקד

7. אסף טלגם. "סופר הכפר הערבי: ריאיון עם עורך 'אל-אצלאח' מופיד צידאוי על יצירותיו של מוחמד נפאע". זו הדרך, 8 באוגוסט, 2021. <https://zoha.org.il/105416>.

8. סולימאן ג'זבראן. "הכפר ביצירותיו של מחמד נפאע", המזרח החדש, 35, 1993: 182-183.

בכפר הפלסטיני הנאנק תחת עולו של הממשל הצבאי וממשיך להתמודד עם אסון הנכבה, וראה בו מעוזו של התנגדות, המודגמת למשל בהתנגדות המופיעה בעוצמה בסיפור "נאום מנהל בית הספר".

את תפקידו של "הריאליזם הסוציאליסטי" בייצור תודעה מעמדית בקרב קוראיו הרחיבו סיפוריו של נפאע לא רק לתודעה שמפגינה ביקורת גלויה ואמיצה על מוסדות המדינה והשלטון הישראלי, אלא גם לביקורת עצמית חריפה. באמצעות הפיכת הכפר הפלסטיני בישראל לאתר אקטיבי של התנגדות יצר נפאע גרסה מקומית של "הריאליזם הסוציאליסטי", גרסה שהציעה פתרון פואטי למתח בין הזירה המעמדית לזירה הלאומית, והפגינה את מחויבותו הפדגוגית והפוליטית לבני העם הפלסטיני בישראל בשנים הקשות של הממשל הצבאי. יתכן ובתיאורי תבנית נוף מולדתו הגלילית דמיינ גם מרחבים פלסטיניים מחוצה לה.

לקובץ הסיפורים המתפרסם כאן החלטנו לקרוא בשם **קושאן**, כשם קובץ הסיפורים שנפאע פרסם ב-1980. בתורכית עות'מאנית, הקושאן הוא שטר קניין המעיד על זכות במקרקעין, והוא מסמל את הקשר בין הזהות לבעלות על האדמה. או במילים אחרות: הבסיס המטריאלי של הזהות.

מבחינה לשונית מרבה נפאע להשתמש במילים מהשפה הפלסטינית המדוברת, שרבות מהן אינן מוכרות אפילו לקוראים פלסטינים. השימוש בערבית המדוברת מופיע אצלו לא רק בדיאלוגים, אלא גם בחלקים שנמסרים מטעמו של המספר. הסיפורים המופיעים בקובץ תורגמו במודל של מכתוב - **مکتوب**, בדיאלוג בין יהודים וערבים, כתיקון למודל הניאו-קלאסי השכיח של מתרגם אחד ושל פיצול בין טקסט ודיבור.⁹ מלאכת התרגום נעשתה בחמש קבוצות שבכל אחת מהן היו חברים יהודים וערבים. המתרגמים עסקו במלאכת התרגום במשך שלושה ימים, בסדנת מכתוב לתרגום שהתקיימה ב"משכנות שאננים" בירושלים, בספטמבר 2023. התרגום על פי מודל זה הוא לא רק פעולה בשדה הספרות אלא גם פעולה

9. לדיון בסוגיה זו ראו אצל יהודה שנהב-שהרבני. פועלים בתרגום: מהמפנה האינדיבידואלי לתרגום דו-לאומי. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2020.

בעולם, המדגימה או מחזיקה אפשרויות של אופק פוליטי, גם אם לעיתים הוא נראה רחוק ורעוע.

תודה לאיארד ברגותי, יוני מנדל, חנאן סעדי, כפאח עבד אלחלים ובטי בנבנישתי - הצוות הנפלא של מפתוב - על ניהול וליווי פרויקט התרגום. תודה לג'ווארה בדר, שיזם את הפרויקט בשותפות אסף טלגם וקבוצת הסטודנטים. תודה למתרגמי **מפתוב** שהשתתפו בתרגום הסיפורים במתכונת המודל הדו-לאומי: קלייר אורן, עהוד אלאעווור, גיא אלחנן, לילא אלצאנע, סלימן אלתייה, אסראא' ג'עאביץ, ג'ווארה בדר, דניאל בהר, לואי ותד, אסף טלגם, נעמי נור-צחור, מִיָסָא מנצור, מאיה מרק, נגה פיינגלרנט, אירית פרידמן, גלי עגנון, טליה שכנר, ונטע תלמוד. תודה לעורכות הספרותיות דפנה רוזנבליט ותמי ישראלי שהשתתפו במפגשים. דפנה רוזנבליט ערכה את הקונטרס ברגישות ובשום שכל, ואני מודה לה על כך מאוד. תודה ל"משכנות שאננים", מרכז תרבות ורוח ושותף יקר של **מפתוב**, על אירוח סדנת התרגום. תודה מיוחדת למוטי שוורץ, נעמה בר איתן ועינת אשרות. תודה להשאם נפאע, סופר בזכות עצמו, על העבודה המשותפת, ולחנן חבר חברי היקר על הערותיו הנהדרות.

יהודה שנהב־שהרבני
עורך ראשי, סדרת **מפתוב**